

УДК 72.01, 7.01

Р.О.Косаревська

СЕМІОТИЧНИЙ ЗМІСТ АРХІТЕКТУРНОЇ ФОРМИ ПАВІЛЬЙОНУ РОТОНДА БІЛОЦЕРКІВСЬКОГО ПАРКУ «ОЛЕКСАНДРІЯ»

Павільйон Ротонда відноситься до первісних архітектурних об'єктів Білоцерківського пейзажного парку «Олександрія» (заснування датується кінцем XVIII ст., володар графиня О.Браницька (1754-1838)). Разом із партерною композицією Юпітер та колоною Суму цей павільйон свого часу входив до складу саду Кліни: різних за розмірами і конфігурацією ландшафтних композицій, змонтованих у один мозаїчний масив.

За композицією цей архітектурний об'єкт (головний фасад спрямований на захід) представляє собою частину прямолінійної стіни із отвором у вигляді арочного порталу. Отвір веде у середину напівкруглої в плані конхи, перекритої сферичним склепінням. Прямокутна фасадна стіна підіймається вище купола конхи і завершується карнизом на кронштейнах енергійного виносу. Другий карниз пишно декорований і на рівні основи купола оперізує всю Ротонду по фасадах і в інтер'єрі. У портал вписаний портик з чотирьох монолітних кам'яних колон з композитними капітелями й антаблементом. До відкритого двоярусного порталу на рівень цоколя ведуть чотири широкі кам'яні сходи, що закінчуються майданчиком у вигляді авансцени. Інтер'єр куполу Ротонди тонко орнаментований.

Відповідно до документальних джерел у екседрі Ротонди спочатку розміщувався мармуровий бюст російської імператриці Катерини II (1729-1796) роботи скульптора Ф.Шубіна (1740-1805), а згодом — ясновельможного князя, генерал-фельдмаршала Г.Потьомкіна-Таврійського (1739-1791), рідного дядька володарки парку, роботи цього ж скульптора з віршованим написом Г.Державіна: «Полезен миром и войной Екатерины друг, благожелатель мой».

У спогадах відвідувачів парку XIX ст. (за даними сучасних краєзнавців С.Галкіна, О.Гурковської та Є.Чернецького) цей павільйон сприймався меморіалом князю Г.Потьомкіну, якому надавались такі назви: «храм з білого мармуру» (Август Пеллетье де ла Гарда, 1811 р.); «храм Потьомкіна, або «святилище Потьомкіна» (В.Ріхтер, кінець 1820 — початок 1830-х рр.); «Ампір», «Раковина Потьомкіна» (початок 1830-х рр.) [3, с. 68-69].

За спогадами дослідника старовини початку XX ст. Є.Шумігорського, гр.Браницька розпочала розводити парк і сад, названі «Олександрією», на честь російського імператора Олександра Павловича (1777-1825), який якийсь завітав до її усамітненого маєтку. На думку цього дослідника, гр.Браницька, поєднана дружбою з Катериною і Потьомкіним, засвоїла собі культ Олександра:

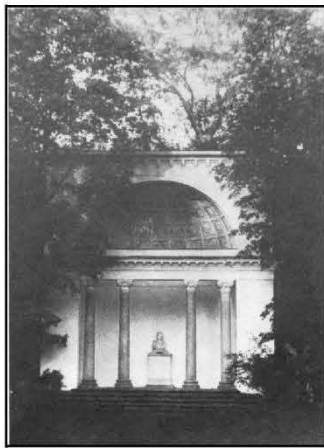
Потьомкін називав його «ange de mon coeur» (з фр. — ангел мого серця). Є.Шумігорський також навів опис парку, зроблений самою гр.Браницькою: «...ніде не знайдете нічого схожого на Олександрію... Це сад Потьомкіна, він присвячений його дружбі... Тут ви побачите кілька дерев, посаджених імператором Олександром I в останній його приїзд... Отут стоїть і його бюст, оперезаний залізною решіткою... На цьому місці імператор якось пив чай» [8, с.80].

Проте Д.Криворучко, архітектор-реставратор парку, твердження, що це меморіал кн. Г.Потьомкіну відкидав: «У цій споруді немає й тіні меморіальної сентиментальності» [4, с. 74].

Уважне вивчення архітектурної форми олександрійської Ротонди, зокрема її фасаду, дає можливість упізнати яскраво виражений мотив прямокутної едикули інтер'єру римського Пантеону. До речі такі цитатні стилізації храмової архітектури Давньої Греції і Риму, у тому числі кесонована полусфера, завдяки ідеям італійського архітектора Андреа Палладіо (1508-1580) продовжували залишатись доволі популярними в європейській архітектурі і наприкінці XVIII — початку XIX ст. У той час їх використовували різноваріантно: і як частину більшого об'єкта, і як самостійний об'єкт, і як об'єкт, вбудований у рельєф місцевості. Прикладом цього слугують проекти будинку в Лазенках 1783 р. архітектора Й.Кубінського; «Пам'ятник батькам» у Павловському парку 1786 р. Ч.Камерона; «Грот Венери» у парку «Софіївка» Л.Метцеля; Таврійський палац у Санкт-Петербурзі архітектора І.Старова. (рис. 1).

З історії архітектури нам відомо, що Пантеон у Римі було зведено у 27-25 рр. до н.е. на кошти консула Марка Віпсанія Агриппи (63 р. до н.е. — 12 р. до н.е.), друга і зятя імператора Октавіана Августа (63 р. до н.е. — 14 р. до н.е.). Агриппа мав намір встановити у центрі храму статую Августа, а сам храм назвати на честь імператора: Augusteum, імператору відповідно іменуватись Augustus Pantheus (Священником усіх богів). Август відмовився від такої пропозиції і усередині храму встановив велику статую обожненого Гай Юлія Цезаря (100 р. до н.е. — 44 р. до н.е.), а по боках — статуї богів за символічним лектистернієм: Юпітер і Юнона, Нептун і Церера, Аполлон і Діана, Марс і Венера, Меркурій і Мінерва, Вулкан і Веста. У нішах переддвір'я Пантеону знаходились статуї Августа і Агриппи. В 80 р. н.е. храм було знищено пожежею, відновлено у 118-128 рр. н.е. імператором Адріаном (117-138) за участю архітектора Аполлодора Дамаського [2, с. 133-139].

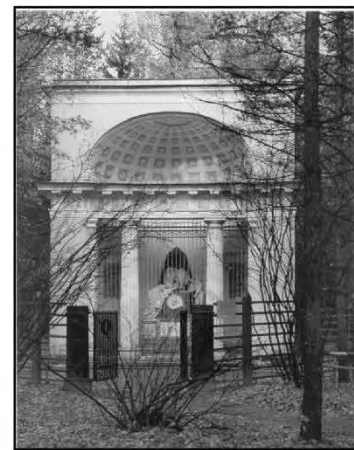
За призначенням Пантеон мав служити храмом усіх язичеських богів, яким поклонялися у Римі. Ця суто римська ідея відповідала особливостям

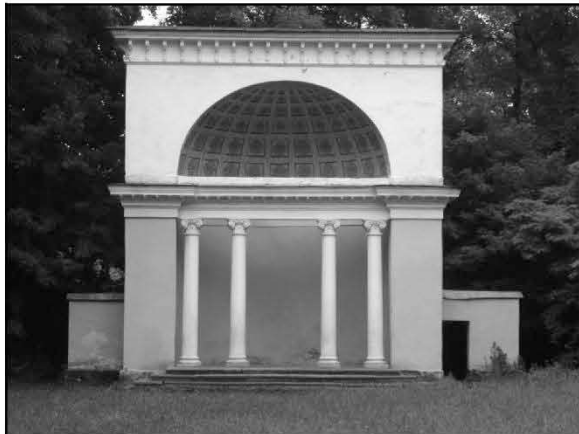
Біла Церква. Ротонда.
Фото. Бл.1914

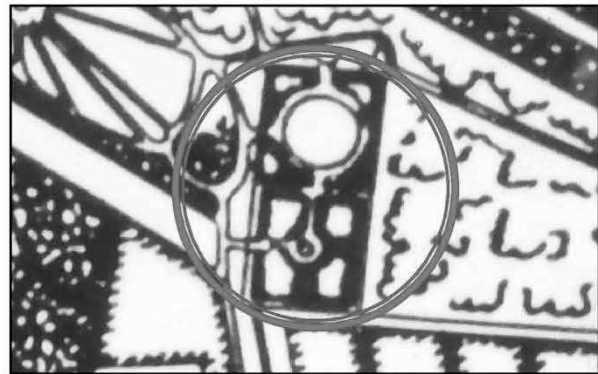
Умань. Грот Феміди
зі статуєю Венери
Медицейської.
Фото. 2002

Павловськ.
Пам'ятник батькам. 1786

Біла Церква. Ротонда. Фото. 2003

Фрагмент генплану 1858

Рим. Інтер'єр Пантеону. Бл. 130.
Художник Д.П.Паніні

J. Kubicki, Projekt domu I. Branickiej, 1783
Проект дому І.Браницької. 1783

Рис. 1.

релігійності давніх римлян та ідейно-політичному устрою імперії. Хоча процес ототожнення своїх богів із богами звоєнованих народів, одночасно як і будівництво храму всіх богів, було лише продовженням еллінської традиції, започаткованої ще Олександром Македонським. Найвідомішим Пантеоном еллінських держав був Пантеон єгипетської Олександрії, а першим обожненим за життя імператором еллінської традиції — Птоломей II Філадельф [7, с. 133].

У середині храму розміщували статую кожного нового «завойованого» бога (*di novensides* — з лат. новозаселений) нарівні із старими. У рівності богів було лише одне виключення — для Юпітера. Його статуя стояла навпроти входу в головній ніші, і уже це розміщення в інтер'єрі храму вказувало на те, що він є верховним богом. Поклоніння статуї обожненого імператора розглядалось як підтвердження лояльності державі та існуючому в ній устрою. Форма ротонди Пантеону уособлювала ідею спадкоємності, а її купол з опейоном — небо.

Отже повертаючись до олександрійського Пантеону-Ротонди, можна зробити висновок, що гр.Браницька фактом встановлення бюстів Катерини II та кн.Потьомкіна не тільки обожнювала їх, але й підтверджувала свою лояльність існуючому на той час державному ладу Російської імперії.

Підтвердженням вірності нашої інтерпретації служить наступний елемент саду Клини: партерна композиція Юпітер — круглий майданчик із скульптурою Юпітера в центрі, від якої віялом розходились доріжки, об'єднані у кінці овальною кривою. За римською міфологією Юпітер уособлював небесну сферу, тому «склепіння його храмів були відкриті... це дозволяло бачити божество, тобто небо» [6, с.30-31]. За Філоном Олександрійським, бог є світ. А все суще у світі — його промені, світ начебто виходить від Бога [6, с. 98].

Партерна композиція Юпітер поєднувалась із іншими садами та колоною Суму доріжками. Капітель спрощеного коринфського ордера колони була завершена скульптурною композицією — пелікан годує в гнізді своїх пташенят. Польський дослідник парку Р.Афтаназі навів напис, що був розміщений на цоколі колони: «Rodzicom wdzieczne dzieci» («Батькам вдячні діти») [1, с. 40-42]. За А.Салатичем, у гнізді було чотири пташенята.

На площі перед римським Пантеоном діє фонтан, спроектований у 1578 р. архітектором Джакомо делла Порта, учнем Мікеланджело. У 1711 р. за розпорядженням Папи Климента XI композицію фонтану із зображенням чотирьох дельфінів було увінчано єгипетським обеліском (завершенням якого є хрест, а основою — папський герб), взятим із храму Ісиди на Марсовом полі.

Виходячи з викладено, можна ствердити, що сад Клини за задумом володарів парку «Олександрія» був втіленням римського Пантеону.

Література

1. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej.— Czesc II. Ziemie ruskie Korony/— Tom 11. Wojewodstwo kijowskie oraz uzupelnienia do tomow 1-10.— Wroslav: Ossolineum, 1997.— 808 s.
2. Власов В.Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства. В 10 т.— Т.7.— СПб.: Азбука-Классика, 2007.— 911 с.
3. Галкін С.І., Гурковська О.Л., Чернецький Є.А. Структура та символіка старовинного парку «Олександрія» в білоцерківській резиденції графів Браницьких.— Біла Церква: Вид.О.В.Пшонківський, 2005.— 96 с.: іл.
4. Криворучко Д.М. Олександрія.— К.: Будівельник, 1979.— 93 с.
5. Лосев. А.ф. Проблема античной эстетики: Поздний эллинизм.— М.: Искусство, 1980.— 766 с.
6. Менар Р. Мифология в древнем и современном искусстве.— Мн.: Харвест, М.: ООО «Издательство АСТ», 2000.— 800 с., 16 л. ил.— (История культуры).
7. Мусатов А.А. Архитектура античной Греции и античного Рима: Зарисовки к экзамену по Всеобщей истории архитектуры.— М.: Архитектура-С, 2008.— 142 с.
8. Шумигорский Е.С. Графиня А.В.Браницкая //Исторический Вестник. Историко-литературный журнал.— Т.LXXIX.— СПб, 1900.— с.171-202.

Анотація

На прикладі саду Клины Білоцерківського пейзажного парку «Олександрія» проводиться семіотичне дослідження архітектурної форми павільйону Ротонда, з'ясовується її змістовне значення.

Аннотация

На примере сада Клины Белоцерковского пейзажного парка «Александрия» проводится семиотическое исследование архитектурной формы павильона Ротонда, выясняется ее смысловое значение.